

FILMSKA VEČERA NA TEMO NESNOVNE DEDIŠČINE V SEM

Nadja Valentinčič Furlan

235

Unescova Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine (2003) je sprožila hitro preoblikovanje kulturnih praks v zaželeno in moderno nesnovno dediščino, spodbuja pa tudi njeno mediatizacijo. Unesco pripravjalce nominacij za vpis elementov na Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva usmerja, da element predstavijo z besedilom v obrazcu, fotografijami in s filmom. Zadnji naj predstavi različne vidike dediščinskega elementa v sedanjem stanju, njegovo vlogo v skupnosti, procese posredovanja in izzive, s katerimi se sooča. Unescovo Ocenjevalno telo nominiranih elementov dediščine in njihovih nosilcev ne spozna v lokalnih okoljih, ampak ustreznost nominacij presoja izključno po podatkih v treh medijih. Vizualni antropologi opozarjajo, da danes bistveno večji delež ljudi nesnovno kulturno dediščino vidi v neki obliki reprezentacije (v filmih, knjigah, na festivalih, razstavah, na spletnih portalih) kot pa v pristnih, živih oblikah v lokalnih okoljih. V tem smislu so dediščinske prakse na neki način še vedno rezervirane za lokalne skupnosti, obiskovalce in terenske raziskovalce, ki pa imamo zato še večjo odgovornost, kako dediščino predstavljamo javnosti.

Na Unescovem portalu¹ še vedno prevladujejo ilustrativni filmi, v katerih strukturo najpogosteje določa prvoosebni ali tretjeosebni komentar strokovnjakov, redkeje pa slišimo glasove nosilcev dediščine. V Sloveniji vizualiziramo tudi enote v slovenskem Registru nesnovne kulturne dediščine.² Tako prvi Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, Inštitut za slovensko narodopisje pri Znanstveno-raziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti (2008–2010), kot drugi, Slovenski etnografski muzej (od 2011 naprej), vizualizacijo nesnovne dediščine usmerjata v izkustvene pristope vizualne etnografije. S participativnimi metodami in sodelovalnimi pristopi v ospredje postavimo veščine, izkušnje in poglede nosilcev dediščine. Kot urednica zbirke filmov o nesnovni kulturni dediščini v registru te dediščine ob sprejemu novih enot najprej pregledam obstoječe filme in pri vizualizaciji dajem prednost filmom nosilcev dediščine, lokalnih muzejev, društev ali zavodov, da tudi na ta način promoviramo perspektive nosilcev. Pri njihovih filmih toleriram tudi avtorske elemente, ki se jim etnologi in

¹ <<https://ich.unesco.org/en/lists>> [20. 11. 2023]

² <<http://www.nesovnadediscina.si/sl/register>> [20. 11. 2023]

antropologi v etnografskih filmih večinoma izogibamo, ker vsaka dodatna interpretativna plast nekoliko zastre avtentično podobo dediščine.

Na filmskem večeru *Filmi o nesnovni kulturni dediščini v slovenskem registru* v sredo, 15. marca 2023, smo videli pet novejših filmov o raznolikih elementih nesnovne dediščine v slovenskem registru, ki so nastali v različnih produkcijah ali koprodukcijah, z raznolikimi pristopi in metodami. Kot posvetilo prvemu koordinatorju smo pogledali etnografski film *Gospa Rezka Mali in trniči* (2019, 14,5 minute) v produkciji Inštituta za slovensko narodopisje pri Znanstveno-raziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Njegov avtor, sociolog kulture in umetnostni zgodovinar Miha Peče, nadaljuje tradicijo ustanove in zasleduje ideal vizualne etnografije – raziskovalec, snemalec in montažer v eni osebi. Z opazovalno-participativno metodo je na Veliki planini raziskoval nesnovno dediščino trničev v dialogu s pastirico in izdelovalko Rezko Mali. Film med drugim simpatično razkriva disonantnost ali neskladnost te dediščine: gospa Rezka, ki se sklicuje tudi na svojo učiteljico, zanika trditve etnologov, da imajo pari sirčkov erotični pomen, kot ga navaja pod geslom trnič Slovenki etnološki leksikon (Angelos Baš (ur.): Slovenski etnološki leksikon. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004: 643).

236

Rezka Mali s pisavami in trniči, Velika planina (foto: Miha Peče, 2019)

Film *Tradicionalna reja in vzreja lipicancev* (2019, 14 minut) je nastal ob pripravi nominacije osmih evropskih držav za vpis te dediščine na Unescov reprezentativni seznam, zato smo ga načrtovali tako, da zajame delo v Kobilarni Lipica in pri zasebnih rejcih. Film sva zasnovala veterinar in strokovni vodja Kobilarne Lipica Janez Rus in kustosinja za etnografski film v Slovenskem etnografskem muzeju (SEM), posnela in zmontirala pa sta ga vizualna antropologa Manca Filak in Žiga Gorišek. Janeza Rusa, pobudnika nominiranja te dediščine na Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva, smo povabili v sodelovalno produkcijo – izbral je sogovornike in pripravil načrt snemanja v Kobilarni Lipica. Predsednika Združenja rejcev lipicanca Slovenije Aleksandra Ozmeca sem prosila za predlog, na kateri kmetiji lahko posnamemo medgeneracijski prenos znanja in sodelovanje na Dnevu lipicanca: predlagal je Jahalni center Janhar v Hrašah na Gorenjskem. Film smo zastavili kot razvojni film, od žrebitve, dnevnih in sezonskih rutin ter treningov konj do javnega nastopa na Dnevu lipicanca, poudarili pa smo tudi vse načine prenosa znanja.

Štirivprezna kočija z lipicanci, Lipica (foto: Žiga Gorišek, 2019)

Film *Petje na tretko in četrtko* (2021, 10 minut) je izdelala največja ekipa. Za strokovno vodstvo in pogovor z nosilci so poskrbele etnologinji in kulturni antropologinji SEM Anja Jerin in Adela Pukl ter etnomuzikologinja Simona Moličnik, urednica oddaje *Slovenska zemlja v pesmi in besedi* ter glasbenega programa na 1. programu Radia Slovenija. V Lučah sta ga posnela snemalec in režiser Peter Vrčkovnik, predavatelj multimedije na Elektro in računalniški šoli v sklopu Šolskega centra Velenje, ter etnolog in kulturni antropolog Blaž Verbič. Film je nastal kot koprodukcija med Slovenskim etnografskim muzejem in Petrom Vrčkovnikom, ki je film tudi zmontiral. Spremljamo nastop skupine Ljudski pevci Kulturno-umetniškega društva Tone Mlačnik Luče, izjavi pevcev Ivana Bezovnika in Janeza Rosca ter strokovno razlago Simone Moličnik, ki je sicer domačinka iz Luč. Opazen je premik proti televizijskim pristopom, in sicer zaradi uporabe več kamer, številčne ekipe na terenu in ker strokovna razlaga prevlada nad pogledi nosilcev.

Ljudski pevci Kulturno-umetniškega društva Tone Mlačnik, Luče (foto: Blaž Verbič, 2021)

Film *Šivanje slamnikov* (2021, 10 minut) je nastal v koprodukciji Slamnikarskega muzeja Domžale in Kulturnega doma Franca Bernika Domžale, v času omejitve zaradi covida-19, ko so bili muzeji zaprti in so se lahko s filmi približali svoji publiki. Umetnostna zgodovinarica in višja kustosinja Slamnikarskega muzeja Katarina Rus Krušič, ter sodelavca Kulturnega doma Franca Bernika, Jernej Koren in Jure Matičič, so posneli tri izobraževalne filme o slamnikarstvu. Ker je muzej matična ustanova za dediščino slamnikarstva, je bilo logično, da za prikaz dediščine v Registru uporabimo enega od njihovih filmov. Izbrani film o šivanju slamnikov se najbolj osredotoča na večšine nesnovne dediščine v sedanosti, zasnovan pa je kot dinamični ‚dialog‘ med dvema nosilkama veščin: izkušeno Joži Košak in mlado Ano Cajhen, ki se je od nje naučila veščin na tečaju in se s trmo prebila skozi zahtevno učenje šivanja in bolečine prstnih blazinic. Tudi ta filmska ekipa je snemala z dvema kamerama; prvotno so filme opremili s ključnimi besednimi zvezami, ki so polzele čez sliko, kar je sicer značilno za filmske napovednike in reklame. Ob prevodu filma v angleščino so jih opustili, ker bi preveč grafičnih elementov motilo osredotočenost gledalcev na zgodbo filma in podnapise.

Joži Košak za šivalnim strojem v Slamnikarskem muzeju, Domžale (foto: Katarina Rus Krušelj, 2021)

Film *Izdelovanje drevaka, nesnovna kulturna dediščina Notranjske* (2022, 10 minut) prikazuje Antona Lovka Vrdjanovega iz vasi Dolenje Jezero, kako izdeluje drevak, obenem pa znanje prenaša na sinova in dijake Srednje gozdarske in lesarske šole iz Postojne. Postopke sta posneli raziskovalka izročila Ljoba Jenče in režiserka Jasna Hribernik, prav tako tudi splavitev drevaka na Cerkniškem jezeru. Leta 2014 so v sklopu projekta *Vistem čolnu – mladi čuvarji izročila* s finančno podporo norveškega finančnega mehanizma izdelali nov razširjeni dvodebelni čoln, montažo pa končali leta 2022. Avtorici v filmu poudarjata delovne postopke, orodja, kulturne prostore, naravno okolje in prenos znanja. Avtorska glasba Ljobe Jenče in poetični posnetki Jasne Hribernik film v koprodukciji Hiše izročila in White Balance zapeljeta nekoliko proti avtorskemu filmu. Ljoba Jenče je po ogledu filma pojasnila skrivnost razkoraka med naslovom in dejansko prikazanim čolnom v filmu: Notranjci so drevake dolbli do začetka 20. stoletja, kasneje pa so začeli izdelovati precej širše čolne, sestavljene iz desk dveh jelk: iz ravnih izdelajo dno in stranice, les krivo raščene pa uporabijo za izdelavo kljuna in zadnjega konca čolna.

Anton Lovko Vrdjanov ob dvodebelnem čolnu, Dolenje jezero (foto: Ljoba Jenče, 2014)

Filmi torej dokazujejo uporabo različnih metod in pristopov ter uporabljajo elemente različnih žanrov. Eno najpomembnejših vprašanj pri izdelavi filmov o nesnovni dediščini je po mojem mnenju, kdo naj predstavlja in komentira dediščino – predvsem njeni nosilci ali tudi strokovnjaki, ki so sodelovali pri njenem vpisovanju v register? Glede na odločitve avtorjev se namreč spremenijo poudarki filma in razmerja moči med nosilci dediščine in raziskovalci. Vendarle pa lahko na podlagi videnega zaključimo, da smo v Sloveniji dobro zastavili vizualizacijo nesnovne dediščine, saj se izogibamo ilustrativnim filmom s tretjeosebni komentarji, ki jih Unesco in stroka odsvetujeta kot pokroviteljske.³ Vseh

³ <http://www.nesovnadediscina.si/sites/default/files/smernice_za_izdelavo_filmov_o_nesovni_kulturni_dediscini_junij_2021.pdf> [20. 11. 2023]

pet filmov je možno videti pri opisih enot v registru nesnovne dediščine na spletni strani Koordinatorja varstva nesnovne kulturne dediščine.

Slab mesec kasneje, v torek, 11. aprila 2023, smo v muzeju pripravili premiero dokumentarnega filma *Mandala v Slovenskem etnografskem muzeju* (2022, 54 minut). V budizmu mandalo pojmujejo kot kozmični diagram, simbol neskončnosti in minljivega življenja ter sestavino večdnevni duhovnih obredov. Poleti 2002 so pečeno mandalo v SEM izdelali tibetanski menihi, ki jih je povabilo in gostilo slovensko Dobrodelno društvo Tibet. Njihovo delo je blagoslovil 14. dalajlama Tenzin Gyatso, ko je Ljubljano obiskal na povabilo Univerze v Ljubljani, ki mu je tedaj podelila častni doktorat.

240

Obredna izdava mandale iz barvnega peska je bila poseben dogodek tudi za SEM, ki z zbirkami, raziskavami, razstavami, programi, publikacijami in filmi omogoča dialog med slovensko kulturo in svetovnimi kulturami. Ritual je konec junija in začetek julija 2002 v muzej privabil člane društva in številne posameznike, ki jih zanimajo vzhodne kulture in duhovna gibanja, veliko pozornosti pa je zbudil tudi v javnih medijih in širši javnosti. Etnologinja in muzealka Stanka Glogovič, ki je tedaj bdela nad zahtevnimi protokoli, nam je posredovala podatek, da je celotno dogajanje posnel režiser in snemalec Andrej Boris Mlakar, avtor celovečernih filmov *Christophoros* (1985), *Halgato* (1994), *Mokuš* (2000/2006) in mnogih dokumentarcev.

Tibetanski menihi med izdelavo mandale v SEM (foto: Nada Žgank, 2002)

Pred dvajsetletnico dogodka smo Mlakarja nagovorili, da obsežno gradivo zmontira v film, ki bo gledalcem omogočil ogled najpomembnejših trenutkov izdelave mandale in raztrosa peska v Ljubljano. V avtorskem dokumentarcu je opazovalne posnetke obreda in svetih manter večje povezal s koncertom tibetanskih glasbenikov, prikazal pa je tudi komunikacijo med menihi, dalajlamo, slovenskimi obiskovalci, prevajalko in predstavnico muzeja. Film bo zdaj poskrbel, da bo obred tibetanske duhovne kulture, ki bi ga danes lahko označili tudi kot nesnovno kulturno dediščino, ostal v zavesti slovenskih gledalcev

in stroke. Dokumentarec priča tudi o prelomnem obdobju SEM, ki je ekipo zaposlenih iz palače treh muzejev na Prešernovi cesti 20 tedaj že preselil v upravno hišo v prenovljeni zgradbi nekdanje vojašnice na Metelkovi ulici, medtem ko so muzealije še čakale na novo razstavno hišo in podzemne depoje. Ko v filmu spreved menihov in obiskovalcev iz muzejske hiše krene proti Tromostovju, lahko v ozadju vidimo gradbišče – prenova razstavne hiše je bila končana dve leti kasneje, prvo stalno razstavo *Med naravo in kulturo* pa smo odprli leta 2006.

V diskusiji po ogledu filma je Andrej Boris Mlakar opozoril na vzporednice med tem filmom in svojim starejšim dokumentarcem *Ruševce* (1991), ki prikazuje izdelavo ljubenske potice v obliki divje ptice, cerkveni blagoslov v Ljubnem in apotropijske moči cvetnonedeljske butare, katere sestavni deli hišo in polja ščitijo pred različnimi nevarnostnimi. Duhovna obreda dveh različnih kulturnih sredin temeljita na večnem krogu ustvarjanja, posvetitve, razdiranja in vračanja v naravo.

241

Avtor je zmontiral tudi petminutno vinjeto *Mandala*, ki jo bomo prikazovali v sklopu nove razstave *Človek in čas: Od ponedeljka do večnosti* ob stoletnici muzeja. Digitalizacijo gradiva in montažo obeh izdelkov, ki sta nastala v koprodukciji Mlakarjeve produkcijske hiše Pegaz film in SEM, je leta 2022 financiralo Ministrstvo za kulturo. Po dogovoru z avtorjem, ki želi film pokazati tudi v drugih muzejih in knjižnicah, bo integralna različica filma od aprila 2024 dostopna v spletni filmografiji muzeja.⁴

Po Unescovi konvenciji so bistvo nesnovne kulturne dediščine prakse, znanja in veščine ter z njimi povezana orodja, izdelki in kulturni prostori, ki jih ljudje prepoznavamo kot del svoje kulturne dediščine. Izkazuje se, da prav s filmom lahko odlično dokumentiramo postopke in veščine, orodja in izdelke, kulturne prostore in družbene pomene dediščine ter pri tem v središče postavimo njene nosilce. Po ameriškem vizualnem antropologu Davidu MacDougallu filmski medij podpira trikotnik posredovanja znanja in kulturnih identitet od filmskih junakov preko avtorjev do gledalcev. V tem duhu sta potekala tudi filmska večera v SEM in pogovori z avtorji filmov.

⁴ <<https://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/filmografija-sem>> [20. 11. 2023]